

VAKIF VE KÜLTÜR DERGİSİ

ISSN:1301-9287

T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından üç ayda
bir yayınlanır.

Yıl 2, Cilt 2, Sayı 5, Ağustos Sayısı 1999

Fiatı: 1.000.000 TL. KDV Dahil

Sahibi :

T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Dr. Nurettin YARDIMCI

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü :

Sadi BAYRAM

Yazı Kurulu :

(Alfabetik Sırayla)

Prof Dr. Oluş ARIK

Dr. Ramazan AYDIN

Prof Dr. Aynur DURUKAN

Prof Dr. Beyhan KARAMAĞARALI

Prof Dr. Zeynep KORKMAZ

Yrd. Doç. Dr. Fatih MÜDERRİSOĞLU

Dr. Mehmet ÖNDER

Prof. Dr. Orhan Cezmi TUNCER

Prof. Dr. Ayşıl Tükel YAVUZ

Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ

Prof. Dr. Refet YINANÇ

Teknik Yönetmen :

Mehmet NARINCE

İdare Yeri :

Ziya Gökalp Cad. No :58 Kat: 5

Kolej-ANKARA

Tel: 434 57 48-431 11 90 /482

Faks: 435 73 26

Yazılarındaki fikir ve görüşlerden yazarları sorumludur
Kaynak belirtmek kaydıyla iktibas yapılabilir

Kapak : Edirne Selimiye Camii
(Foto: Sadi Bayram)

Ön kapak içi : Eyüp Sultan Türbesi Çinileri
(Foto: Sadi Bayram)

Arka kapak içi : Eyüp Sultan Türbesi Çinileri
(Foto: Sadi Bayram)

ANKARA 1999

Grafik Tasarım: Ajans-Türk/Alı AKGÜN
Yapım - Üretim: AJANS-TÜRK Basın ve Basım A.Ş.
İst. Yolu 7. Km. Necdet Evliyagil Cad. ANKARA
Tel: (0.312) *278 08 24 • Faks: (0.312) 278 18 95
<http://www.ajansturk.com.tr>

İÇİNDEKİLER

Dr. Nurettin YARDIMCI

Harran 2

Sadi BAYRAM

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yıldönümü
Münasebetiyle Sultan I. Mahmud'un Vakfiyeleri 4

Yrd. Doç. Dr. Abdulhamit TÜFEKÇİOĞLU

Taş Vakfiyeler 8

Dr. Ramazan AYDIN

İlk Genelkurmay Binamız Keçiören Karargahtepe'de ...13

A.Cihat KÜRKÇÜOĞLU

Güneydoğu Anadolu'da Tanınmamış İki Selçuklu
Kervansarayı: Çark Melik - Han-El Ba'rür16

Prof.Dr. Abdülkerim ABDULKADİROĞLU-Nilgün AÇIK

Vakıflar Bağlantılı Divan Şairleri-121

Av. M. Serhat YENER

Genel Bütçe Sistemi İçinde Kamu Haznedarlığı
Uygulamasının Vakıflar İdaresi Gelirleri Yönünden
Geçerliliği Üzerinde Bir İnceleme28

İsmet BİNARK

Türk Kitapçılık Tarihinde Tezhib Sanatı30

Mustafa BEKTAŞOĞLU

Fatih'in İlmî ve Siyasî Dehası33

Prof. Dr. Taciser ONUK

Osmanlı Dönemi Çadır Sanatından 19. Yüzyıla Ait Bir
Süsleme Örneği37

Doç. Fatma ERAY

Türk Tarihinin Derinliklerinden Gelen Bir Giyim Tarzı:
Bindallılar 40

Dr. İrfan Ünver NASRATTINOĞLU

Türk Kültür ve Sanatının Irak'taki İzleri42

Yrd. Doç. Dr. Lale Özder

Hunlar Dönemi'nde Baş Süslemeleri46

Dr. Nurcan İnci FIRAT

Konya'da Bir Anıtın Öyküsü48

Yrd. Doç. Dr. Fevzi GÜNÜÇ

Ahmed B. Abdullah-i Hicâzî ve Mevlânâ Müzesi'ndeki
Kur'an-ı Kerim'i52

Geza FEHER

Macar Müzelerinde Osmanlı ve Beylikler Devrine Ait
Sikkeler56

Edit TASNADI

Macaristan'da Ödüllendirilmiş Bir Rekonstrüksiyon:
Malkoç Bey Camii57

Müjgan ÜÇER

Sivas Sultanı Kadı Burhaneddin Ahmed (1345-1398) ... 58

Edirne'de 700. Yıl Rüzgarı: İnceleme Gezileri62

Türk Kitapçılık Tarihinde Tezhib Sanatı

İsmet Binark

Bazı yabancı sanat tarihçileri, Türk sanatının varlığını tartışma konusu yapmışlar ve Türk sanatını Bizans, İran ve Arap sanatlarının bir karışımı şeklinde görmek ve göstermek istemişlerdir. Ancak, bunun sebeplerini ve sorumluluğunu yabancılardan çok, kendimizde, kendi sanatımıza ve sanat eserlerimize gerektiği ölçüde önem vermeyişimizde, bunları yakından tanımak ve tanıtmak için ilmî çalışmalar yapmayışımızda aramak gerekir.

Kendi sanat değerlerimize kayıtsız ve ilgisiz kalışımız, bugün hem bunların yabancı ülke müze ve kütüphanelerini doldurmasına sebep olmuş, hem de Türk sanatının küçümsenmesini kendilerine hareket noktası tâyin etmiş, kendilerini din ve ırk taassubunun oyuncağı haline getirmiş bazı yabancı araştırmacılar tarafından, tarih ve üslup özellikleri yönünden tek taraflı ve kasıtlı bir görüşle değerlendirilmelerine yol açmıştır.

Oysa Türk sanatı, tarih sahnesinde rol almış büyüklü küçüklü Türk devletlerini, aralarındaki dinî ve siyasî ayrımlara rağmen birbirine bağlamış olan ana dil, örf ve âdetlerinin birliği yanında daima yer almıştır.

Bu sanat bağlılığına ve birliğine en güzel örnek: "Orta Asya'da Hunlardan beri süzülüp gelen ve Uygurlarda toplanan birçok tezyini motiflerin Karahanlılar ve Gaznelilerden, Büyük Selçuklulara, Atabeylere, sonra Anadolu'da kurulan Türk devletlerine ve Anadolu Selçuklarına kadar uzanıp devam ettiği Anadolu'da Selçuklu taş işlemeciliğinin incelenmesi ile açıkça görülebilir. Bu motifler Anadolu Beyliklerinde ve Osmanlılarda da devam ederek Orta Asya'ya kadar kurulmuş bütün Türk devletlerini bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlamaktadır."¹

Diğer Türk sanatı kollarında olduğu gibi, bu yazımıza konu teşkil eden eski kitapçılık sanatlarından Tezhib Sana-

tı'nda da, aynı bağları kolayca kurmanın mümkün olduğu görülür.

Sanatı, bünyesinde yalnız güzelliğin insan zihnindeki ve duygularındaki tesirlerini konu olarak ele alan tek bir müessesese olarak düşünmek mümkün değildir. Zira, sanat cemiyetin birçok değerlerini bünyesinde taşıyan, yaratıcı kudret ve kuvvetini cemiyetten alan ve âhenkâr bütünlük gösteren bir müessesedir. Sanatta estetik değerlerin yanı sıra, şüphesiz cemiyetin öz benliği vardır. Bu öz benlik ise, sanatın estetiğini ortaya koyan insanın içinde yaşadığı milletin zekâsı, hayat felsefesi, ahlâk nizamı, maddî ve manevî zenginlikleri ve istekleridir.

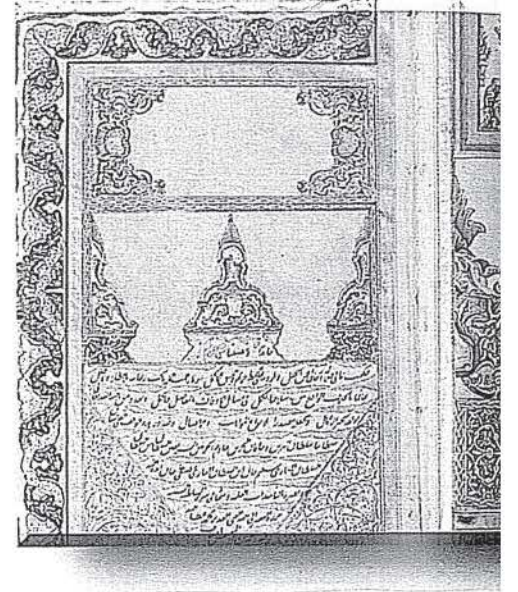
Türk sanatının estetik anlayışı, sanatkârlarının elinde, içinden geldiği cemiyetin dinî, ahlakî, kısacası manevî hayatının tercümanı olmak vazifesini yüklenmiş ve fitrî bir kabiliyetle estetik anlayışa sahip olan Türkler, bu ikisini orijinal bir sentezde birleştirerek ve yeni bir ruh verme kabiliyeti ile ortaya her devirde millî seviyesini muhafaza eden Türk sanatını koymuşlardır.

Şüphesiz, Müslüman sanatları arasında benzerlik, bir yakınlık vardır. Bu yakınlık da İslâm'ın manevî birliğinden ileri gelmektedir. Müslüman sanatı dışı karşı "...doğu milletlerinin birbirleriyle olan psikolojik yakınlığından ve Müslüman dünyasının en dağınık devirlerinde bile Müslüman milletler arasında sık, devamlı ve kolay bir şekilde devam etmiş olan fikrî ve ticarî temaslardan kuvvet almıştır."²

Müslüman milletler, "İstinad ettiği hak merkezlerinin ruhî verim ve değerleri olan edeb, iman ve aşk motiflerini", yüksek voltajlı bir enerji halinden madde plânına geçirirken, hacimler, şekiller, çizgiler ve sesler harmonisini vücûda getirir. Böylece de şark sanatı deyince, itidal ve muvazene haddesinden geçmiş bir dinamizmin, estetik plâna aksedişi, spirtüel bir medeniyetin madde âleminde ifadeleşmesi hatıra gelir."³

Müslüman sanatları arasındaki yakınlığı, daima Türk sanatı aleyhine olmak üzere, bir takım sığ ve peşin hükümlerle değerlendirmeye çalışan zihniyetler, bütünü ile Türk sanatı karşısında düşükleri aşağılık kompleksinden dolayı, onun varlığını inkâr etmeyi kendileri için çok daha kolay bulmuşlardır.

Bilindiği gibi, sanat an'aneleri cemiyet içinde doğar, onunla devam eder ve onunla ölür. Bunun içindir ki, sanat cemiyetin dışında ve ondan

Sultan Selim'in K.29 numaralı 1801 tarihli

ayrı olarak incelenemez. Sanatkâr yaratıcı kuvvet ve kudretini, fitrî kabiliyetinin yanı sıra, içinden geldiği cemiyetin din, dil, tarih, kültür, örf ve âdet gibi temel müesseselerinden, değer ve zenginliklerinden alır. O zaman sanat eseri bir mizacın ifadesi olduğu kadar, bir toplumun da eseri olarak ortaya çıkar.

Bir devri en iyi anlatan, o devrin sanat eserleridir. Sanat, şuûrlu ve müşterek kıymet hükümlerine sahip toplumlarda duygu birliğini temin eder. Toplumda nizâm ve duygu birliği sağlayan sanat kül halinde bir toplumun içinde yaşadığı devrin aynasıdır.

Yazımıza konu olan Tezhib Sanatı'nda, üslûbu ve estetiği ile yaratıcı kudret ve zenginliği ile sanatkârı ile Türk milletinden doğmuş olup, onun öz sanatıdır.

Türk sanatı, şahsiyetinden ve kendine has nüanslardan kopmamış, aksine daima şahsiyetine bağlı kalmıştır. Bugün bile bir ciltte, bir hat'ta veya zarif bir tezhibde halâ hayranlıkla seyredilen sanat kudretini ve ifade tonunu, bu incelmış ve olgunlaşmış ruhta arama gerekir.

Tezhib Nedir?

Tezhib, uzun ve köklü bir geçmişe sahip eski kitap sanatlarımızdandır. Tezhib aynı zamanda, kendisi gibi kitap sanatlarından olan hüsn-i hat ve cilt sanatlarını tamamlayan, onlara âhenk ve güzellik kazandıran, bu sanatlarla birlikte kitaba nakış ve renk harmonisi katan bir güzel sanat koludur.

Tezhib sanatı, diğer eski kitap sanatlarıyla birlikte; kitap sevgisi ve okuma

hevesi uyandırmak, kitap toplama ve istinsah yoluyla kitap çoğaltmayı teşvik etmesi yönünden, kitapçılık tarihimizde de önemli bir yer işgal eder.

Eskiden yazma kitapların ve hüsn-i hat murakkalarının kenarlarına boya ve yaldızlı süslemelerle tezyin etme işi-ne tezhib denirdi. Bu işleri yapanlara da "müzehhib" tâbir olunurdu.

Tezhib, Arapçada sözlük manâsı itibariyle altınlama demekse de, yalnız altın yaldızla yapılan işlere değil, toprak boyalarla yapılan ince kitap tezyinatına da tezhib tâbir olunurdu. Altın yaldız kullanmak suretiyle, sırf altınla yapılan tezhibe "halkârî" denmiştir.

Tezhib Sanatında

Kullanılan Üslûplar

Tezhib sanatındaki üslûp, yapıldığı devrin sanat üslûbuna göre değişir. XVI. yüzyıl tezhibleri, genellikle rumî üsluptaki kıvrımlı bezemeden, Lâle Devri'nde ise kökler ve çiçekler şeklinde yapılmıştır.

Tezhib, yapıldığı devrin sanat üslûbuna göre değişmekle beraber, bu üslûplarda onları doğuran kültür ve medeniyet tarzları arasında da çok sıkı bir münasebet vardır.

Çok çeşitli olan kıvrıkdal nakışı, Rumî ve Hatayî diye iki üslûba ayrılır. Rumî üslûp birbirine bağlı, uçları kuş gagalarını andıran yarım palmetlerle sona eren spirallerden meydana gelir. Hatayî üslûp ise, ince kıvrımlarla birbirine bağlanan küçük veya büyük madalyonlar içinde toplanan rozet, çiçek ve yaprak motiflerinden meydana gelir. Her iki üslûp da Türk tezyinatında kullanılmıştır.

Tezhibin özellikle yazma kitaplarda yapıldığı en mühim kısımları; 'zahriye'ler (iç kapak), hâtîme'ler (son sayfalar), kitapların ilk sayfaları başına yapılan ve 'başlık', 'serlevha' veya 'mihrabîye' denilen süslemelerdir. Bundan başka Kur'ân-ı Kerîm'lerdeki sûre ve kitaplardaki bahis başlarına yapılan süslemeler gelir ki, bunlara 'sûre' veya 'fasıl başı' tâbir olunur. Kur'ân-ı Kerîm'lerde Fâtihâ ile Bakara sûrelerinin baş tarafları hususî olarak ve zengin bir şekilde tezhiblenmiştir.

Yazma kitapların sayfa başlıklarının çoğu kubbeli taç şeklinde olup, bunların üst tarafları 'tiğ' denilen sivri ok gibi şekillerle süslenmiştir. Ayrıca, âyetleri ve cümleleri ayırmak için nokta mahiyetinde, tezhiblenmiş küçük yıldız ve çiçek şekilleri yapılmıştır ki, bunlara 'nokta' denir. Bu noktalar şekillerine göre ayrı ayrı isimler alırlar. Muntazam geometrik şeklinde olanlarına 'mücevher nokta', altı köşelilerine 'şeşhane nokta', beş yapraklılarına 'seberk' denir.

Yine yazma kitapların sayfa kenarlarında, o sayfadaki yazının neye ait olduğunu göstermek üzere, yazılan yazıların etrafına çerçeve mahiyetinde ve

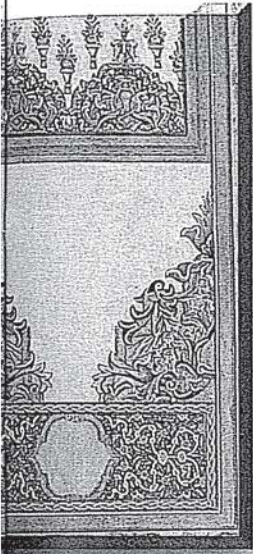
'gül' tâbir olunan yuvarlak, içi boş süslemeler yapılmıştır. Daha çok Kur'ân-ı Kerîm'lerde durulacak veya secde edilecek âyetler hizasına yapılmış bu süslemelere 'vakıf gülü', 'secde gülü', 'hizib gülü' 'sûre gülü' ve 'cüz gülü' gibi isimler verilmiştir. Secde gülü, secde edilecek âyetlerin hizasına, hizib gülü her beş sayfada bir, cüz gülü her yirmi sayfada bir ve sûre gülü de her sûrenin başına konurdu.

Ayrıca, yazma kitaplardaki sayfaların yazılan etrafına yaldızla, biri kalın ve diğeri ince olmak üzere 'cetvel' (çerçeve) de çizilirdi. Bunu müzehhibler yapabildiği gibi, bu işi kendilerine meslek edilen ve 'cetvelkeş' ismi verilen bir sanatkâr grubu da vardı. Kitap sayfa ve yazı kıtalarının etrafına bu cetvellerden başka, çiçek ve çeşitli bezemelerden sular yapılırdı. Bunlar da şekillerine göre 'zencirek', 'ulama' ve 'kıvrıkdallı' gibi isimler alırlardı. Cetvellerin kenarlarına 'tahrir' denilen değişik renkte çizgiler de çekilirdi. Bu tezhiblerin kendini daha güzel göstermesi için yapılırdı. Bundan başka hüsn-i hat levhalarında kelime ve harflerin süslenmesi için bâzı tezhibli bezemelerde yapılmıştır ki, bunlara 'hurda tezyinat' denmiştir. Tezhib tamamlandıktan sonra, hattat beyaz renkteki üstübeç mürekkebiyle sûre isimlerini, cüz, hizib ve secde yerlerini yazardı.

Tezhib Tekniği

Tezhib, resimden ve minyatürden çok farklı teknikte yapılan bir sanattır. Bilhassa tezhib yapmada kullanılabilecek altın yaldız hazırlanarak epeyce güç ve büyük emek isteyen bir iştir. Altın parçaları, havada uçacak kadar ince varaklar haline gelinceye kadar özel çekiçlerle dövülerek ince varaklar haline getirilir. Vaktiyle bu işi yapan ve 'varakçı' denilen ustalar vardı. Müzehhibler altın varaklarını bunlardan satın alırlardı.

Yaldız suyu yapmak için, parmak ucu ile bir altın varak alınarak çukurca bir tabak içinde, zamk-ı arabî ve mumsuz balla hazırlanmış olan mayi ile birlikte ezilir. Önceleri donuk çamur renginde olan altın mahlûlü ezilme neticesi açılır ve altın rengini alır. Bundan sonra tabağa, yarısına kadar

vakıfyesi (VGM. Arşivi)

filtre olmuş su doldurulur, altının zarkının suda erimesi ve altının toz halinde tabağın dibine çökmesi sağlanmış olur. O zaman üstteki bu su yavaşça boşaltılır ve dibe çöken altın tozlarını müzehhib, jelatinli su ile ezeerek fırça ile alıp işlerdi. Ayrıca, süzülen suda kalan yaldızdan 'zerefşan kağıt' yapmakta faydalanılırdı.

Tezhib şekillerinin, önce müzehhibin 'kalem fırça' denilen tek tüylü ince fırçasıyla kağıt üzerine çizilmesi, sonra iğne ile delinerek tezhiblenecek esas kağıt üzerine tatbiki ve ince kömür tozuyla delinen şekillerin silinmesi, bunun arkasından boya, altınlama ve mühreleme işi ince bir dikkat ve titiz bir çalışma ile tamamlanırdı.

Müzehhibin kullandığı âletlerden bir de 'zermühre' denilen, ucunda yuvarlak ve cilâli bir akik bulunan âlettir. Bununla altın üzerine sürterek parlatılır ve böyle parlak yaldızlı işlere de 'pe-send' tâbir olunurdu.

Beyhan Sultan'ın K.57 numaralı vakfiyesinin 7. zeylinin süslemesi (VGM. Arşivi)

Tezhibde kullanılan boyalara gelince, bunlar eskiden renkli topraklar ve madenî oksitlerle, bâzı renkli taşların tozlarını tutkallı su ile karıştırarak yapılmış; günümüzde bu boyaların terkibi unutulduğundan, sulu boyada kullanılan renklerle yapılmaktadır.

Tezhib'in Yapılması

Önce ince fırça ile bir başka kâğıt üstüne tezhib olunacak motif çizilir, sonra bu kâğıt bir şimşir veya çinko tahtası üzerine konup çizgiler bir iğne ile delinir. Alttaki tahta, iğne batacak kadar yumuşak olursa, deliklerin kenarlarındaki kısımlar çapak teşkil ederek delikleri tıkayacağından iyi sonuç elde edilmez. Bu delikli kâğıt, tezhiblenecek kâğıt üzerine tatbik olunarak, ince kömür tozu ile tezhiblenecek motifin ancak dörtte bir kısmı silkilir. Bunun sebebi, elin bir kısım silkmeyi kaldırmaması içindir. Motiflerin bir kısmı fırça ile çizildikten sonra diğer kısımları da sıra ile silkilerek çizme işi tamamlanır.

Silkilmiş çizgiler üzerinden koyuca bir renkle ve fırça ile yürünecek, motiflerin çizim işi tamamlanır. Bundan sonra sıra boya ve altınlama işine gelir. En son olarak da parlatılması gereken kısımlar için kâğıt üzerinden zermühre geçirilir.

Tezhibde bazı boya ve yaldızları kabankça göstermek istenirse, bu kısımlara yaldız ve renk sürülmeden önce, aralarını, yumurta sarısı karıştırılmış kalınca beyaz boya ile kapattıktan sonra kuruması beklenir ve bilâhare bunun üzerine yaldız ve boya ile işlenir.

Tezhib Sanatının Tarihi Gelişimi

Türk tezhib sanatı, resim ve minyatür sanatları gibi Türk milletinin tarihi ile başlar.

Türk tezyini şekillerinde, geometrik çizgiler ve eşkal motifleri, hayvanlardan mühlhem olarak da tezyinî hatlar görülmektedir. Tabiatı faydalandığı gi-

bi, bir takım hatların muhtelif şekillerle bir araya gelmesinden mürekkep geometrik birleşmelere de büyük yer verilmiştir.

Orta Asya'dan kağıdın Türkler tarafından icadı ve kullanılması ile birlikte, Türklerde resim, minyatür ve tezhib gibi sanatların en güzel örnekleri ile hızla geliştiği görülür. Ancak, Orta Asya'daki Türk zevkinin yarattığı bu eserlerin büyük bir çoğunluğu batılı sanat tarihçilerince Çin'e mal edilmeye çalışılmıştır. Bir kısmında İranlılara izafe edildiği görülür.

Ancak, Türk sanatı, her devirde millî bir seviyeye sahiptir. Güzel sanatların beşiği Orta Asya olup, resim ve minyatür gibi, tezhib sanatı da bu Türk yurdu üzerinde doğmuştur.

Türk tezyinatı, İran ve diğer ülkele- rinkinden farklı olarak sadedir. Sadeliğin güzelliğini Türkler çok iyi anlamıştır. Türklerde esas sadelik, tenasüp ve âhenktir. Türk zevki, süs içinde boğulmamıştır.

Mazisi Orta Asya Türklüğüne kadar uzanan tezhib sanatı, Selçuklu Türklerinde hayli ilerlemiş, XV ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı Türklerinde en yüksek zirvesine ulaşmıştır. Bunun sebeplerini diğer sanat kollarında olduğu gibi, XV. yüzyılda siyasî istikrarın sağlanmasından sonra, ülkenin iktisadî, kültür ve sanat faaliyetlerinde beliren canlılıkta ve XV. yüzyılın, Selçuklu ve Osmanlı devri sanatları arasında bir köprü oluşunda aramak gerekir.

Tezhib sanatı, günümüzde, hüsnî hat ve müzehhiblikle uğraşanlarca ve bu işin meraklılarıca yapılmakta, bu gibi kimselerin himmet ve gayretleriyle yaşatılmaya çalışılmaktadır.

Dipnotlar ve Faydalanılan Kaynaklar:

- 1) Oktay Aslanapa: "Türk Kültürünün Değerlendirilmemiş Kaynakları", Türk Kültürü 1, 1962, 39-40. ss.
- 2) Haydar Bammat: İslamiyetin Manevî ve Kültürel Değerleri. Terc. Bahadır Dülger, Ankara 1963, 323 s.
- 3) Sâmiha Ayverdi: Türk Tarihinde Osmanlı Aşırıları, İstanbul, 1975, 94.s.
- İsmet Binark: "Türk Kitapçılık Tarihinde Tezhib Sanatı ve Fâtih Devri Tezhibleri. Eski Kitapçılık Sanatları, Ankara, 1975, 25-34. ss.